

UOT 617.7(479.24)(092)

Ə.N.Fərəcov, E.C.Mehbaliyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
adalat.farajov@gmail.com

AKADEMİK ZƏRİFƏ ƏLİYEVANIN ELMİ İRSİNDƏN

Açar sözlər: *sterol, tetraxloretilen, konsentrasiya, traxoma, oftalmologiya, xroniki, diaqnoz*

Tibb elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, akademik, Əməkdar elm xadimi, Averbax mükafatı laureatı. Dünya Oftalmologiya elmində unikal tədqiqatçı, gözün profesional zədələnmələri və onun müasir müalicə üsullarının yaradıcısı, Azərbaycan oftalmologiya məktəbinin banisidir. O, görkəmli həkim oftalmoloq kimi on dörd monoqrafiyanın, 150-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir. Z.Əliyevanın elmi rəhbərliyi ilə onlarla yüksək ixtisaslı həkim hazırlanmış, elmlər namizədi və elmlər doktoru elmi dərəcəsini almışdır.

A.Н.Фараджев, Э.Дж.Мехбалиева

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ АКАДЕМИКА ЗАРИФЫ АЛИЕВОЙ

Ключевые слова: *эстирол, тетрахлорэтилен, коцентрация, трахома, офтальмология, хронический, диагностика*

Доктор медицинских наук, профессор, действительный член национальной Академии наук Азербайджана. Заслуженный деятель науки, лауреат премии Авербаха, уникальные ученые в области мировой офтальмологии, создатель современных методов лечения профессиональных повреждений глаз и их патологий, основоположник азербайджанской школы офтальмологии. Как выдающийся врач-офтальмолог, она является автором четырнадцати монографий и более 150 научных трудов. Под научным руководством З.Алиевой десяткам научным сотрудникам и врачам были присвоены ученые степени кандидатов и докторов наук.

A.N.Farajov. E.J.Mehbaliyeva

SCIENTIFIC HERITAGE OF ACADEMICIAN ZARIFA ALIYEVA

Keywords: *estiroл, tetracloretile, concentration, trachoma, ophthalmology. chronic, diagnosis*

Doctor of medical sciences, professor, member of the Academy of Sciences of Azerbaijan, honourable scientific figure, laureate of Averbakh award, unique scientists in the field of ophthalmology, creator of modern treatment technologies of eyes and their professional injuries and pathologies, establisher of Azerbaijani school of ophthalmology. As a known doctor-ophthalmologist, she is author of fourteen monographs and around 150 scientific articles. Dozens of scientific employees and doctors were awarded with scientific degrees of PhD and candidates of sciences and they got the diplomas of doctors, PhDs and candidates of sciences.

Zərifə xanım Əliyeva 1923-cü il aprelin 28-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Şərur rayonunun Şahtaxtı kəndində Əziz Əliyevin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Atası Əziz Məmmədkərim oğlu Əliyev və anası Leyla Cabbar qızı Abbasova əbədi və əzəli Azərbaycan torpağı olan İrəvan mahalında anadan olmuşlar. Azərbaycanlılara qarşı ermənilər tərəfindən fitnəkarlıqla törədilən soyqırım siyasəti Əziz Əliyevi 1918-ci ildə Sankt-Peterburqdakı təhsilini yarımçıq qoyub İrəvanda təqiblərə məruz qalan ailəsini Şahtaxtı kəndinə köçürməyə məcbur edir. 1923-cü ilin may ayında Əziz Əliyev Bakıya köçmək qərarına gəlir. Məqsədi yarımçıq qalmış təhsilini tamamlamaq idi. Ağır bir dövrdə İrəvan gimnaziyasını Əziz Əliyev qızıl medalla bitirmişdir. O, Bakıda Universitetin tibb fakültəsini, sonra aspiranturanı bitirib, namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Çox vaxt itirmədən Əziz Əliyev doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmiş və professor Əziz Əliyev “Böyrək çatışmazlığının qanın biokimyəvi tərkibinin dəyişilməsinə təsiri” istiqamətində apardığı fundamental tədqiqat işlərinin banisi kimi tibb elminin tarixinə daxil olmuşdur. 1929-cu ildə 32 yaşlı Əziz Əliyev Azərbaycan Səhiyyə Komissarlığında səhiyyə komissarının müavini vəzifəsində fəaliyyət göstərmişdir.

Gələcək taleyini tibb elminə həsr etməyi qarşısına məqsəd qoyan Zərifə xanım 1942-ci ildə orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Tibb İnstitutuna müalicə profilaktika fakültəsinə daxil olur və 1947-ci ildə İnstitutu əla qiymətlərlə bitirir. O, 1947-1949-cu illərdə Moskva şəhərində Ümumittifaq Mərkəzi Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda iki illik ixtisasartırma kursunda həkim-oftalmoloq kimi fəaliyyət göstərmişdir. İki illik ixtisasartırma kursundan qayıdıqdan sonra Z.Əliyeva elmi fəaliyyətə 1949-cu ildə Azərbaycan Elmi tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunda başlamış və bu institutda elmi əməkdaş olaraq ordinatordan baş elmi işçi səviyyəsində böyük yaradıcılıq yolu keçmişdir. 1950-1953-cü illərdə Zərifə xanım eyni zamanda aspiranturada təhsil almışdır. Onun dissertasiya mövzusu görmə orqanının traxoma xəstəliyi ilə əlaqədar olmuşdur. O vaxtlar Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutu yaşlı adamların və uşaqların bütün oftalmologiya bölmələrini özündə birləşdirən

böyük bir məktəb səviyyəsində fəaliyyət göstərmişdir. Oftalmologiya elminin bütün istiqamətləri burada inkişaf etdirilmişdir. Hər bir elmi əməkdaş öz sahəsində mühüm nüfuz sahibi olmuş və onun elmi tədqiqatları müəyyən elmi cərəyan əhəmiyyəti kəsb etmişdir. Həmin əməkdaşlardan çoxları on illərlə bu elmi müəssisədə çalışmış, öz həyatlarını institutun inkişafına həsr etmiş istedadların monoliti kimi fəaliyyət göstərmişlər, Z.Əliyeva müstəsna istedadlardan biri kimi bu kollektivdə həmişə yüksək elmi mövqeyinə görə fərqlənmişdir. Zərifə xanım ilkin elmi fəaliyyətə traxomanın erkən diaqnostikası, müalicəsi və prafolaktikası ilə başlamışdır. Bu tədqiqat işlərinin nəticələri, yalnız elmi cəhətdən deyil, praktik dəyərinə görə də mühüm əhəmiyyət daşımış və Zərifə xanım həmin materiallardan namizədlik dissertasiyası müdafiə etmək üçün istifadə etmişdir. Zərifə xanım traxomanın və onun ağır nəticələrinin müalicəsi zamanı o dövrdə yeni olan antibiotiklərin tətbiqindən səmərəli istifadə etməyi bacarmışdır. Zərifə xanım apardığı tədqiqat işlərinin nəticələrini ümumiləşdirib, 1960-cı ildə “Sintomisin terapiya metodlarının başqa birləşmələri traxomanın müalicəsi” mövzusunda nəzəri və praktik dəyərinə görə mühüm əhəmiyyət kəsb edən namizədlik dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə etmişdir. Bu sahədə aparılan tədqiqat işləri son dərəcə dəyərli olub, traxomanın diaqnostikasının, müalicəsinin və profilaksiyasının tətbiqi sahəsində minlərlə insanı normal həyata qaytarmış və onları görmə qabiliyyətini itirmək təhlükəsindən xilas etmişdir. Deyilənlərlə əlaqədar olaraq etiraf etmək lazımdır ki, troxoma xəstəliyinin kompleks effektiv müalicəsi və Azərbaycanda bu xəstəliyin ləğv edilməsi sahəsindəki xidmət bilavasitə Zərifə xanım Əliyevaya məxsusdur. Zərifə xanım apardığı fundamental tədqiqatlardan maksimum praktik nəticə çıxarmağa müstəsna əhəmiyyət vermiş və bütün hallarda məqsədinə nail ola bilmişdir. Zərifə xanım Əliyevanın sonrakı elmi-tədqiqat işləri də tibb elminin praktik və texniki vasitələrinin tətbiqi ilə əlaqədar olmuşdur. Z.Əliyeva özünün elmi axtarışlarında oftalmologiyanın tibb elmlərinin başqa sahələri ilə olan elmi əməkdaşlıq əlaqələrinə müstəsna əhəmiyyət vermişdir.

Keçən əsrin 60-cı illərində Zərifə xanım keçmiş Sovetlər İttifaqında ilk həkim oftalmoloqlardan olmuşdur ki, görmə orqanının peşə patologiyasının öyrənilməsi istiqamətində geniş tədqiqat işi aparmışdır. Elmi-tədqiqatda mənimsənilən yenilikləri praktik oftalmologiyada tətbiq etməyi müstəsna məharətlə bacarmışdır. Bu vaxtdan başlayaraq Zərifə xanım Azərbaycanın bəzi kimya sənayesində işçilərin görmə orqanının vəziyyətinə zərərli kimyəvi maddələrin zərərli təsirini öyrənmişdir. Zərifə xanım elmi - tədqiqatçı kimi problemi geniş planda öyrənməyi, alınan göstəricilərin dəqiq analizini aparmağı, gözlənilən nəticələri öncədən görməyi bacarmışdır. Aşağı konsentrasiyalı stirol, tetraxloretilen buxarının, pestisitlərin və başqa peşə istehsalat faktorlarının orqanizmə təsiri nəticəsində görmə orqanının

morfolojiyasında və funksiyasında yaranan dəyişilmələrin səviyyəsi haqqında alınmış göstəricilər 30-dan artıq elmi iş şəklində ən nüfuzlu jurnallarda çap olunmuşdur. Zərifə xanım heç vaxt qazandığı uğurlarla kifayətlənməyib, apardığı tədqiqatın mövzunu daha da zənginləşdirmiş və dünya praktikasında ilk dəfə olaraq aşağı konsentrasiyalı bəzi kimyəvi faktorların görmə orqanına erkən xroniki təsirini aşkar etmişdir. Zərifə xanım apardığı fundamentlər tədqiqat işlərinin nəticələrini “Azərbaycanın kimya sənayesinin bəzi müəssisələrinin işçilərinin görmə orqanlarının vəziyyəti” mövzusunda doktorluq dissertasiyası kimi ümumiləşdirmiş və müdafiəyə təqdim etmişdir. O, 1976-cı ildə Moskvada Helmhols adına Elmi-tədqiqat göz xəstəlikləri İnstitutunda Tibb elmləri doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə etmişdir. Zərifə xanım Dünya praktikasında ilk dəfə olaraq peşə faktorlarının görmə orqanının funksiyasında və morfolojiyasında patoloji dəyişimlər yarada bilən bəzi kimyəvi maddələrin təsirini öyrənmək üçün ilk təşəbbüs göstərən tədqiqatçı olmuş və bu məqsədlə Bakı məişət kondisionerləri zavodunun nəzdində elmi tədqiqat laboratoriyası təsis etmişdir. Bu laboratoriya fundamental tədqiqat işləri aparmaqla yanaşı görmə orqanında yaranan xəstəliklərin erkən aşkar olunması və müalicəsi istiqamətində də mühüm müvəffəqiyyətlər qazanmışdır. Bu tədqiqat laboratoriyasında icra olunan işlər görmə orqanının peşə patologiyasına aid olub, üç dissertasiya mövzusunun materialı kimi istifadə olunmuşdur. Zərifə xanımın rəhbərliyi ilə icra edilmiş elmi-tədqiqat işləri çox istiqamətli olub, müasir oftalmologiyasının aktual məsələlərinə həsr olunmuşdur. Z.Əliyeva rəhbəri olduğu kafedrada və elmi - tədqiqat laboratoriyasında elmi işlərin istiqamətinin və metodikasının müasirliyini və əhəmiyyətini həmişə diqqət mərkəzində saxlamağı bacarmışdır. Zərifə xanımın məqsədyönlü fəaliyyəti, etik mədəniyyəti onun elmi əməkdaşlarının yaradıcılıqlarına bütün hallarda stimullaşdırıcı təsir göstərmişdir. Z.Əliyeva kafedranın və elmi-tədqiqat laboratoriyasının zəruri avadanlıqla və kimyəvi reaktivlərlə təchiz olunmasına və elmi-pedaqoji kadrların hazırlanmasına elmi-tədqiqat işlərinin düzgün və yüksək səviyyədə icrasına müstəsna əhəmiyyət vermişdir. Zərifə xanım kafedrasının və elmi-tədqiqat laboratoriyasının qısa vaxt daxilində zəruri avadanlıqla təchiz olunmasını təmin etmişdir. Zərifə xanımın və onun rəhbərliyi ilə işləyən elmi oftalmologiya məktəbi bütün hallarda kliniki-eksperimental istiqamətdə fəaliyyət göstərmişdir. Zərifə xanım həmişə görmə orqanının peşə patologiyası ilə əlaqəli aparılan elmi-tədqiqat işlərində müvəffəqiyyət qazanmaq üçün xəstəni və onun fəaliyyətini fiziki metodların vasitəsilə öyrənmək qənaətində olmuş və eyni zamanda xəstənin orqanizminin fizioloji vəziyyətini, biokimyəvi göstəricilərini, metabolizm proseslərinin də, ətraf mühitlə əlaqəli şəkildə öyrənilməsinə müstəsna əhəmiyyət vermişdir. Zərifə xanım apardığı tədqiqat işlərinin mahiyyətinə nüfuz etməyi və bu sahədə özünün şəxsi mühakiməsini

formalaşdırmağı bacarmışdır. Bu qədər çoxşaxəli tədqiqat işi aparmaq, ancaq Zərifə xanımın yüksək işgüzarlığı və intellekti sayəsində mümkün olmuşdur. O, göz xəstəliklərini geniş planda və dərindən tədqiq etməklə yanaşı, mövcud problemin öyrənilməsinin nəzəri dəyərində xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu xüsusiyyətlər oftalmologiya sahəsində Zərifə xanımın digər görkəmli mütəxəssislərlə olan elmi əməkdaşlığında da özünü göstərmişdir

Zərifə xanımın Rusiya Təhsil sonrası Akademiyasının “Oftalmologiya” kafedrasının müdiri professor L.K.Moşetova, Rusiya İridologiya Assosiasiyasının vitse-prezidenti professor N.B.Şulpina ilə və digər görkəmli oftalmoloq mütəxəssislərlə olan elmi əməkdaşlıq münasibətləri daha məhsuldar olmuşdur. Zərifə xanım icra olunmuş kompleks elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinin monoqrafiya və məqalələr şəklində çap olunmasına xüsusi əhəmiyyət verməklə yanaşı kollektivin koordinasiyalı tədqiqat işi apara bilməsinin də əsaslarını yaratmış və bu ənənə indinin özündə də onun yetişdirmələrinin nümunəsində uğurla davam etdirilir .

1977-ci ildə Zərifə xanımın təşəbbüsü ilə ümumittifaq Oftalmoloqlar Cəmiyyətinin Plenumunun Bakıda keçirilməsinin alim oftalmoloqların elmi yaradıcılıq münasibətlərinin formalaşmasında müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. Həmin forumda alim-oftalmoloqlar icra olunan kompleks tədqiqatların nəticələrinə istinad etməklə oftalmologiyanın müxtəlif aktual məsələlərini müzakirə etmişlər. Plenum tibb elminin oftalmologiya sahəsinin inkişafında və təşkilində müstəsna rol oynamış, həmçinin də elmi və elmi pedaqoji kadrların hazırlanmasına xüsusi əhəmiyyət verilmişdir. Z.Əliyevanın əmək fəaliyyətinin böyük bir hissəsi Azərbaycanda səhiyyənin qurucusu və təşkilatçısı olmuş Ə.Əliyev adına Azərbaycan həkimləri təkmilləşdirmə institutu ilə əlaqədar olmuşdur. Zərifə xanım həkimləri təkmilləşdirmə institutunda əvvəl dosent, sonra professor və həyatının sonunadək "Göz xəstəlikləri" kafedrasının müdiri vəzifəsində fəaliyyət göstərmişdir. Professor Z.Əliyeva pedaqoji fəaliyyətilə yanaşı, daha effektiv elmi-tədqiqat işlərinin təşkilinə müstəsna əhəmiyyət vermişdir. Belə ki, 1979-cu ildə Zərifə xanımın müəllifliyi ilə "Gözün herpetik xəstəliyi" və "Kəskin viruslu konyuktivit" dərsləri çap olunmuşdur.

1979-cu ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Prezidentinin və Respublika səhiyyə Nazirliyinin qərarına əsasən akademik A.Qarayev adına Fiziologiya İnstitutunda “Görmə orqanının fiziologiyası” elmi tədqiqat laboratoriyası təsis olunur. Laboratoriyanın əsas, məqsədi müxtəlif kimyəvi maddələrin təsiri şəraitində işləyən insanların görmə orqanının kliniki-fizioloji və morfohistokimyəvi vəziyyətini tədqiq etmək olmuşdur. Qısa zaman daxilində Laboratoriyada apardığı səmərəli tədqiqat işlərinin sayəsində görmə orqanının morfoloji və funksional sistemlərinin öyrənilməsi istiqamətində mühüm elmi nəticələri aşkar etmişdir. İstehsalat çirklənməsinin və əmək şəraitinin görmə orqanının funksiyasına zərərli təsirinə aid bir sıra kimyəvi

maddələrin görmə orqanı səviyyəsində yaratdığı zərərli dəyişilmələrin mexanizmi barəsində xeyli elmi yeniliklər müəyyənləşdirilmişdir. Görmə orqanının müxtəlif funksional qüsurlarını aşkar etmək üçün laboratoriyanın əməkdaşları kimya sənayesində çalışan işçilər və xidmətçilər üzərində zəruri müayinələr aparmışlar. Görməkli alim-oftalmoloq, istedadlı tədqiqatçı və təşkilatçı, akademik Zərifə Əziz qızı Əliyevanı Respublikasının kimya və neft-kimyası sənayesində görmə orqanının patologiyasını öyrənən məktəbin həqiqi banisi hesab etmək olar. Sadalanan istiqamətlərdə icra olunan elmi tədqiqat işləri AMEA-nın A.İ.Qarayev adına Fiziolojiya İnstitutunda akademik Zərifə xanım Əliyevanın elmi rəhbərliyi ilə "Görmə orqanının fiziologiyası" laboratoriyasında görmə orqanının peşə xəstəliklərinin öyrənilməsi istiqamətində aparılmışdır. Akademik Z.Əliyevanın apardığı elmi işlər qarşıya qoyulan məsələnin həllinə fəvqaladə dərəcədə tamamilə yeni prinsipial yanaşma idi. Laboratoriya yarandığı ilk günlərdən başlayaraq yalnız zərərli təsirlərin profilaktikasını öyrənməklə öz tədqiqatlarının istiqamətlərini məhdudlaşdırmayıb, eyni zamanda zərərli amillərin spesifik (peşə) xəstəliklərinin, həmçinin də, aşağı intensivlikli (qeyri-spesifik) təsirlərini, görmə orqanında yarana bilən dəyişmələri və qüsurları öyrənmişdir. Tədqiqat işlərinin bir hissəsi Bakı kondisioner birləşməsində akademik Z.Əliyevanın müəyyənləşdirdiyi proqram üzrə işlənmişdir. Müvafiq səhələrdə və sahələrdə kompleks tədqiqat işləri aparılmış və həmin sahələrdə çalışan əməkdaşların görmə orqanına şüa enerjisinin, dəm qazının, metal və qaynaq tozunun, turşu və qələvi buxarının və başqa kimyəvi faktorların görmə orqanına göstərdiyi patoloji təsirlərin mexanizmi öyrənilmişdir (belə təsirlər görmə orqanında güclü qıcıqlanmaya və patoloji dəyişilmələrinin yaranmasına səbəb olur). Çox illik və müxtəlif istiqamətli tədqiqatların nəticələrinə istinad etməklə akademik Zərifə xanım Əliyeva belə qənaətə gəlmişdir ki, görmə orqanının peşə patologiyasını yeni elmi səviyyədə təhlil etmək daha zəruridir. Belə yanaşma, görmə orqanının peşə xəstəliyinin profilaktikasının, müalicəvi və kvalifikasiyalı diaqnostikasını aparmaq baxımından daha da faydalı nəticəyə səbəb olar bilər. Akademik Z.Əliyeva müəyyən etmişdir ki, mühitdə stirool buxarının konsentrasiyanın fon göstəricisindən yüksək həddə olması görmə orqanının bir çox funksional strukturlarının morfolojiyasında və funksional imkanlarında ciddi dəyişilmələrin yaranması ilə nəticələnir. Məsələn, görmə orqanının konyuktivit, göz qapaqları səviyyəsində peşə xəstəliklərinin yaranmasına, göz-yaşı vəzi axarlarının və kanalcıqlarının sıxılmasına, müxtəlif rənglərə (qırmızı, yaşıl) qarşı görmə sahəsinin daralmasına, işığı qəbuletmə həddinin artmasına (işıq şüasının təsirinə cavab olaraq fotoreseptorların səviyyəsində dəyişilmələrə), göz büllurunun elastikliyi dəyişilməsinə səbəb olur. Anoloji tədqiqatlar başqa faktorların təsiri ilə də aparılmış və müəyyən olunmuşdur ki, görmə orqanının peşə zədələnmələrinin profilaktikasını təmin etmək və onların

müalicəsi baxımından olduqca faydalıdır. Akademik Z.Əliyeva geniş planda icra olunmuş tədqiqat materiallarını ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmişdir ki, yalnız yüksək konsentrasiyalı zəhərli kimyəvi maddələr deyil, aşağı konsentrasiyalı zəhərli kimyəvi birləşmələr də orqanizmdə xroniki intoksikasiya yaradır. Xüsusilə aşağı konsentrasiyalı stirol və tetraxloretilen buxarı belə təsirlərə cavab olaraq erkən diaqnostikanın aparılmasını zərurətə çevirir.

Akademik Zərifə Əliyeva özündə uğurlu alim keyfiyyətini aşılıya bilmişdir: məsələn, analitik təhlil aparmaq qabiliyyətini və praktik həkimlik məharətini. Bu məqsədlə Zərifə xanım görmə orqanının peşə xəstəliklərinin elmdə mövcud olan mexanizminin təbiətini dərinlən mənimsəmiş, eyni zamanda özünün işlədiyi metodları xəstəliyin müalicəsi məqsədilə kompleks şəkildə tətbiq etmişdir.

Onun işlədiyi və tibbi praktikada tətbiq etdiyi göz yaşı axarı arteriyasının cərrahi yolla müalicəsinin tətbiqi oftalmologiyada mühüm yenilik olmuşdur. Bu metodun tətbiqi sayəsində konyuktivitin peşə xəstəliyinin müalicəsi asanlaşdırılmış, göz yaşı vəzisinin morfolojiyası (antomiyası) və funksional vəziyyəti (fiziologiyası) öyrənilmiş və göstərilən müalicə vasitələri müasir oftalmologiyada uğurla tətbiq olunur. 1980-ci ildə Professor Z.Əliyevanın "Şin istehsalında gözün peşə patologiyası", "Görmə sisteminin anatomik-fizioloji hidrodinamikasının xüsusiyyətləri" (professor N.B.Şulpina ilə birlikdə), həmçinin də 1981-ci ildə "Xroniki yod intoksikasiyasının oftalmologiyası" adlı üç monoqrafiyası çap olunmuşdur. 1981-ci ildə istehsalat faktorlarının görmə analizatorunun morfoloji və funksional vəziyyətinə zədələyici təsirinin öyrənilməsi, onların profilaktikası, erkən diaqnostikasının və müalicəsinin icrası sahəsində apardığı fundamental elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinə və çap olunan əsərlərinə görə professor Z.Əliyeva M.İ.Averbax adına SSRİ Tibb elmləri akademiyasının mükafatına layiq bilinmişdir. Bu Zərifə xanımın elmi xidmətlərinin etirafı və dəyərləndirməsi idi. Zərifə xanım bütün məhsuldar elmi yaradıcılığını Azərbaycan Tibb İnstitutunun müvafiq şöbələri, həmçinin də Azərbaycan elmi-tədqiqat Oftalmologiya İnstitutu ilə uzlaşdırılmış elmi əməkdaşlıq şəraitində icra etmişdir. Zərifə xanımın rəhbərlik etdiyi kafedranın və "Görmə orqanının professional və fiziologiyası" elmi - tədqiqat laboratoriyası məktəbinnin istedadlı davamçıları və əvəzediciləri hazırlamışdır. Zərifə xanım elmi əməkdaşlar arasında təcrübə mübadiləsinin, faydalı diskussiyaların, müzakirələrin təşkili, proqramlaşdırılmış elmi seminarların aparılması, fəvqəladə dərəcədə kollektivdə sağlam atmosferin yaradılmasına stimül vermiş, layiqli elmi əvəzedicilərin yetişməsinə formalaşdırmışdır. Professor Z.Əliyeva yüksək səviyyəli mühazirə aparan mütəxəssis kimi də böyük hörmət qazanmışdır. Onun mühazirələri həmişə yeniliyinə və originallığına görə auditoriyanın diqqətini cəlb etmişdir. O, elmi yenilikləri və

öz biliyini cavan həkimlərə və elmi əməkdaşlara verməyi xoşlayırdı. Zərifə xanım metodik materialların, mühazirə mətnlərinin, laboratoriya məşğələlərinin əyani vasitələrlə müntəzəm təchiz olunmasına müstəsna əhəmiyyət verir və göstərilən tələblərin icra olunmasına bütün əməkdaşların da diqqətlə yanaşmalarını onlara da tövsiyə edirdi. Yüksək intizam, vəzifə və məsuliyyət hissi, ifadə olunan fikrin məntiqi ardıcılığı, yüksək mədəniyyət və nitq qabiliyyəti, dinləyicilərə göstərilən qayğı bütün hallarda auditoriyada müsbət təəssüratın formalaşması ilə tamamlanırdı.

1982-ci ildə professor Z.Ə.Əliyevanın Moskva alimləri ilə elmi əməkdaşlığının nəticəsi olaraq "İridioqnostkanın əsasları" (E. S. Velkover və b. birlikdə) və "Şəkərli diabet zamanı göz xəstəlikləri" (N. B. Şulpina və b. ilə birlikdə) monoqrafiyaları çap olunmuşdur. Zəngin elmi - pedaqoji və kliniki təcrübəsinə istinad etməklə professor Z.Əliyeva 1983-cü ildə professor N.B.Şulpina və professor L.K.Moşetova ilə birlikdə "Oftalmologiyanın aktual problemləri" kitabını çap etdirmişlər. Bu əsər praktik həkimlər və Tibb İnstitutunun və Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun müəllimləri üçün stol üstü kitab kimi istifadə olunur. Professor Z.Əliyevanın ən mühüm xidmətlərindən biri də özünün elmi əməkdaşları ilə birlikdə tibb elmi üçün ən zəruri olan Daktiriologiya problemini işləmələri olmuşdur. Bu mövzu əsasında 1983-cü ildə professor Z.Əliyevanın "Göz yaşı vəzilərinin fiziologiyası" və "Göz yaşı vəzilərinin müasir cərrahi metodlarla müalicəsi" monoqrafiyaları çapdan çıxmışdır. Elmi xidmətlərinin nəzəri və praktik dəyərini yüksək qiymətləndirərək 1983-cü ildə Tibb elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi Zərifə Əliyeva Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Həqiqi üzvü seçilmişdir. Banisi Zərifə xanım Əliyeva olmuş Azərbaycan oftalmologiya elminin uğurları yalnız Azərbaycanda deyil, onun hüdudlarından kənar da çap olunmuş elmi məqalə və monoqrafiyalarında ifadə olunmuşdur.

Zərifə xanımın fəxri adları, elmi titulları, mükafatları çoxdur. Lakin bu adlar sırasında ən ucası və daha şərəfli "Ana" adıdır. Zərifə xanım Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, YAP-nın sədri İlham Əliyevin anasıdır.

Akademik Z.Əliyeva elmi uğurlarına görə orden və medallarla təltif olunmuşdur. Zərifə xanım az yaşadı. O, özünün yüksək istedadı, həyat enerjisi sayəsində gələcəkdə də çox elmi yenilikləri görə bilərdi. Zərifə xanım Əliyeva 1985-ci il aprelin 15-də Moskva şəhərində əbədiyyətə qovuşmuşdur.

Zərifə xanımı yaxından tanıyan elm və mədəniyyət xadimləri, həkim – kolleqaları onun xidmətlərini həmişə yüksək qiymətləndirmişlər: məsələn, dünya şöhrətli, oftalmoloq alimlər - Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki A.P.Nesterov, professorlar L.K.Moşetova, N.B.Şulpina və çox sayda başqaları. Z.Əliyeva tarixə yalnız istedadlı alim, klinisist və elm təşkilatçısı deyil, eyni zamanda gözəl pedaqoq və tərbiyəçi alim kimi daxil olmuşdur. O,

Azərbaycanda ən aparıcı oftalmologiya elmi məktəbini yaratmışdır. Onun rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən yüzlərlə həkim oftalmologiya elminin sirlərini öyrənmiş və çox sayda insanların sağlamlığını bərpa etmiş və onları faydalı - əməyə qaytarmışdır.

Akademik Zərifə Əliyevanın elmi-pedaqoji fəaliyyəti barəsində akademik M.Cavadzadə, professor Z.Quliyeva, professor Q.Nəsullayeva, professor M.Sultanov və başqaları qiymətli fikirlər söyləmiş və Zərifə xanım Əliyeva haqqında bir sıra dəyərli fikirlərini elmi ictimaiyyətə çatdırıb bilmişlər. Rəylərdə qeyd olunur ki, gənc xanım Zərifə Əliyeva oftalmologiya sahəsində işləməyə başlayanda Respublikada traxoma xəstəliyi geniş yayılmış və xəstəliyin ağırlaşması insanın zəif görməsinə, hətta görmə qabiliyyətini tamamilə itirməsinə səbəb olurdu. O vaxt gənc oftalmoloq Zərifə xanım traxoma xəstəliyinin müalicəsinə onun erkən stadiyasında başlamağı qərarlaşdırmış və bu istiqamətdə uğurlu nəticələr ala bilmişdir. Xatirələrdə göstərilmişdir ki, Zərifə xanım bir gündə bir neçə dəfə uşaq evlərinə getmiş və buradakı kiçik pasiyentlərin müalicəsi ilə özü şəxsən məşğul olmuşdur. O vaxtlar Zərifə xanımın təklifi ilə bütün Respublikada regionlar üzrə traxomanın müalicəsinə başlanılmış və bu sahədə Respublikanın digər aparıcı oftalmoloqları ilə birlikdə Zərifə xanımın müstəsna xidmətləri olmuşdur. Azərbaycanda traxoma kimi ağır infeksiya xəstəliyinin kökü kəsilmişdir. Zərifə Əliyeva Dünya tibb elmində görkəmli alimlərdən biri kimi tanınmış və yüksək hörmət qazanmışdır. Akademik Zərifə Əliyeva Ümumittifaq oftalmologiya cəmiyyətinin idarə heyətinin və Ümumittifaq Bilik cəmiyyəti idarə heyətinin, həmçinin də keçmiş Sovetlər İttifaqında Sülhü müdafiə komitəsinin üzvü və Azərbaycanda Sülhü – müdafiə komitəsi sədrinin müavini olmuşdur. Azərbaycan elmi - ictimaiyyəti akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirəsini uca tutur və fəaliyyətini yüksək qiymətləndirir. Fəxri xiyabanda məzarı üstündə tuncdan heykəli ucaldılmışdır. Bakıda Göz xəstəlikləri institutu, Naxçıvan şəhər poliklinikası onun adını daşıyır. Bakının Binəqədi rayonunun ərazisində Zərifə xanımın adına park salınmışdır. Bakı və Naxçıvanda Zərifə Əliyevanın adını daşıyan küçə var. Bakı şəhəri Yasamal rayon ərazisində akademik Zərifə Əliyevanın adını daşıyan Lisey fəaliyyət göstərir.

Zərifə xanım Əliyevanın dəyərli və praktik elmi irsi 14 monoqrafiyada, 150-dən artıq fundamental elmi məqalədə Moskvada, Bakıda və xarici ölkələrdə çap olunub. Görkəmli alim - oftalmoloqun elmi irsi bütün tarixi dövrlərdə gənc alimlər üçün fədakarlıq nümunəsi olub, xalqına və vətənə xidmətin yüksək meyarı olaraq öz aktuallığını həmişə saxlaya biləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Cəfərov F.İ.* İnsan fiziologiyası. Dərslik. Bakı. 1992
2. *Fəcərov Ə. N. Qarayev M. A.* İnsan və heyvan fiziologiyası. Dərslik. Bakı. 2010.
3. *Mahmudov Rəşid.* Tibbi fiziologiyanın əsasları. Dərslik. Bakı. 2017.
4. İnternet materialı. Akademik Zərifə Əliyeva.
5. *Fərəcov Ə. N.* Uşaq və yeniyetmələrin anatomiyası və fiziologiyası. Dərslik. Bakı. 2021.
6. Səs qəzeti, 4 may 2021.

Redaksiyaya daxil olub 08.04.2022